

KONFERENCJA „MIEJSCA PAMIĘCI – PRADZIEJE, ŚREDNIOWIECZE
I WSPÓŁCZESNOŚĆ”. BISKUPIN 04-06 LIPCA 2012 R.

Od roku 1998 co dwa lata odbywają się w Biskupinie – zainicjowane przez Bogusława Gedigę i Jana Bouzka – międzynarodowe spotkania o charakterze interdyscyplinarnym, poświęcone wybranym problemom kultury symbolicznej i duchowej. Ich efektem są wydawane systematycznie publikacje pokonferencyjne, które stały się już znaczącym elementem archeologicznego piśmiennictwa naukowego.

Kolejne, ósme już spotkanie miało miejsce w dniach 4-6 lipca 2012 r. Zgromadziło ono, podobnie jak poprzednie, licznych uczestników z różnych ośrodków w kraju i za granicą. Znaleźli się tu goście z Austrii, Białorusi, Czech, Niemiec i Ukrainy; polskie środowisko reprezentowali badacze z Biskupina, Bydgoszczy, Poznania, Gniezna, Torunia, Wrocławia, Krakowa, Lublina i Warszawy. Referaty wygłaszano po polsku, po angielsku i po niemiecku; w tych samych językach toczyła się także dyskusja, kończąca każdy blok wystąpień.

Organizatorzy spotkania – Muzeum Archeologiczne w Biskupinie, Komisja Archeologiczna Wrocławskiego Oddziału Polskiej Akademii Nauk oraz Instytut Archeologii i Etnologii PAN – zadbali zarówno o stronę naukową, zapewniając bogaty, zróżnicowany i interesujący program obrad, jak również o miłą atmosferę w trakcie konferencji i wieczornych spotkań towarzyskich. Przygotowali również obszerne materiały konferencyjne: tom streszczeń poszczególnych wystąpień, który ukazał się pod redakcją Wojciecha Piotrowskiego, Bogusława Gedigi i Anny Grossman. Zorganizowali zwiedzanie powstającego na terenie rezerwatu skansenu budownictwa wczesnośredniowiecznego.

Inaugurując tegoroczne spotkanie, zebranych przywitani: gospodarz biskupińskiego ośrodka, mgr Wiesław Zajączkowski, dyrektor Muzeum Archeologicznego w Biskupinie, prof. dr hab. Andrzej Żelaź-

niewicz, prezes Oddziału PAN we Wrocławiu, prof. dr hab. Andrzej Buko, dyrektor Instytutu Archeologii i Etnologii PAN oraz Starosta powiatu znińskiego, Pan Zbigniew Jaszczuk.

Obrady otworzył prof. dr hab. Bogusław Gediga, Przewodniczący Komisji Archeologicznej Oddziału PAN we Wrocławiu, wprowadzając zebranych w ogólną problematykę spotkania. Przywołał on pojęcie „miejsca pamięci” w jego szerokim rozumieniu, omówił też genezę miejsc pamięci, ilustrując tę kwestię m.in. przykładami cmentarzysk ciałopalnych o długim czasie użytkowania. Odniósł się także do szczególnej kategorii miejsc pamięci, jakimi są miejsca o zmienionej tradycji (np. Wrocław-Wzgórze Kapliczne i „Szwedzkie Szańce”), i ich roli we współczesnym świecie.

Pierwszy blok wystąpień poświęcony został zagadnieniom teoretycznym i ogólnym, dotyczącym pamięci i jej szczególnego „nośnika” – miejsc pamięci. Obejmował on cztery wystąpienia.

Prof. Dr. Evžen Neustupný (Praga/Pilzno) poświęcił swoje wystąpienie kwestii „pamięci artefaktów” (*Prehistoric events and artefact memory*), odnosząc to pojęcie do pradziejowych konstrukcji monumentalnych, związanych z początkami eneolitu, takich jak kurhany, nasypy grobowe o charakterze megalitycznym czy fortyfikacje, które można uznać – jego zdaniem – za najwcześniejsze przejawy uświadamianej przeszłości wśród społeczności środkowoeuropejskich. W interesującym wywodzie na temat rozumienia czasu w społecznościach ludzkich referent zaproponował wprowadzenie pojęcia „czasu gramatycznego” („grammatical time”), różniącego się w sposób istotny od czasu kalendarzowego. „Czas gramatyczny” dotyczy w tym ujęciu pomiaru trwałości pewnych zjawisk lub struktur, dopóki odnoszone są one do „teraźniejszości”, a nie do „przeszłości”

społecznej. Jest to kolejna, interesująca propozycja tego badacza, wymagająca wprawdzie uszczegółowienia, ale zasługująca na baczną uwagę, podobnie jak wiele wcześniej prezentowanych.

Prof. dr hab. Danuta Minta-Tworzowska (Poznań) mówiła o „użyteczności” pojęcia pamięci w studiach archeologicznych. Pamięć – krajobraz – tożsamość – te trzy elementy stanowią, zdaniem referentki, niepodzielną całość, a teza ta stała się punktem wyjścia do dalszych rozważań. Wprowadzenie do problematyki rozumienia pamięci stanowiła prezentacja poglądów od starożytności (Symonides) po czasy współczesne, z rozróżnieniem pamięci indywidualnej i zbiorowej (społecznej, upowszechnionej, potocznej), mającej znaczenie użytkowe lub symboliczne. Wiele uwagi poświęciła referentka zagadnieniu możliwości śledzenia pamięci zbiorowej w archeologii, a zwłaszcza w studiach nad kulturą pradziejową; przeanalizowała także obecność pojęcia pamięci w dyskursie archeologii tradycyjnej i ponowoczesnej, a także związki pomiędzy pamięcią a tożsamością, przy założeniu, że „pamięć konstruuje tożsamość”. Odrębny problem to związki pamięci z przestrzenią („konstruowanie pamięci w kontekstach przestrzeni”, przestrzeń jako pamięć trwała); przestrzeń i jej metaforyka są zresztą, zdaniem referentki, bardziej eksponowane w archeologii ponowoczesnej. Z wymienionymi kwestiami związana jest także tytułowa „użyteczność” pojęcia pamięci dla studiów archeologicznych, a także – w szerszym wymiarze – dla nauk społecznych. Ten bardzo interesujący wątek rozważań został przedstawiony syntetycznie i wzbogacony szeregiem przykładów i odwołań do literatury: począwszy od „klasyków” – jak Maurice Halbwachs (1969) czy Bohdan Jałowiecki (1985) – po najnowsze prace takich autorów, jak Jan Assmann, Pierre Bourdieu, Hamzah Muzaini, Katarzyna Rosner czy Brenda Yeoh. Przykłady szczegółowe dotyczyły refleksji nad obiektami o charakterze funeralnym (grób, cmentarzysko) i ich rolę, zarówno w zapisie pamięci społecznej, jak i w kwestii ochrony przed manipulowaniem tą pamięcią. Postulatem D. Minty-Tworzowskiej jest z kolei refleksja nad „archeologią krajobrazu pamięci”.

W wystąpieniu *Stratygrafia archeologiczna jako wyraz idei pomników, miejsc pamięci i domen symbolicznych* prof. dr hab. Jacek Woźny (Bydgoszcz) zanalizował poszczególne kategorie nośników pamięci o przeszłości, wśród nich – obiekty o charakterze monumentalnym, miejsca pamięci oraz tzw. domeny symboliczne, związane ze wspólnotami ludzkimi, np. etnicznymi czy terytorialnymi. Zdaniem referenta,

rozwój tych pojęć i idei oraz częste nakładanie się („nawarstwianie”) ich znaczeń można odnieść do układów stratygraficznych na stanowiskach archeologicznych. Porównanie takie stwarza nowe możliwości badawcze, analogiczne do zmian w zakresie metodyki badań wykopaliskowych: badania dynamiki stanowisk poprzez analizę styków warstw. Ilustrację powyższych stwierdzeń stanowiły przykłady „wielowarstwowości” krajobrazu; referent poruszył także problem stosunku mieszkańców do zajmowanej przez nich przestrzeni (na przykładzie Aborygenów australijskich).

Dr Anna Zalewska (Lublin) przedstawiła referat *Znaleziska, stanowiska, informacje archeologiczne jako „Lieux de mémoire” (?)*. Referentka przywołała koncepcję Pierre’a Nora, obecną już od pewnego czasu w badaniach nad przeszłością społeczną, stawiając tytułowy znak zapytania z powodu istniejącej, jej zdaniem, problematyczności tej koncepcji i niejasności z nią związanych. Sytuując ją w perspektywie badań archeologicznych, autorka wskazała na wynikające z tej perspektywy możliwości poznawcze dotyczące „sposobu postrzegania i eksploatawania fenomenu lieu de mémoire w naukach społecznych” (Zalewska 2012, 23), a także na stworzoną w ten sposób możliwość analizowania relacji pomiędzy „pierwszą” a „drugą” rzeczywistością miejsc pamięci. Poruszyła także kwestię nasilającego się, jej zdaniem, „zawłaszczania” przeszłości przez teraźniejszość.

Kolejne wystąpienia poświęcone zostały omówieniu miejsc pamięci w kontekście ich specyficznej roli (P. Urbańczyk) oraz w odniesieniu do krajobrazu (B. Frydryczak, A. Grossman).

Prof. dr hab. Przemysław Urbańczyk (Warszawa) omawiał *Miejsca pamięci jako narzędzie nacjonalizacji przeszłości*. Przedmiot rozważań stanowił w tym przypadku „paradygmat patriotyczny” i reperkusje jego stosowania w naukach historycznych, również – a nawet zwłaszcza – w archeologii. Referent wskazywał, że połączenie teraźniejszości z przeszłością zdaje się często służyć legitymizacji władzy, a efektem ubocznym stabilności (np. symboli narodowych) może być ich skostniałość. Przypomniał także, że kulturę należy rozpatrywać jako **proces**, a nie jako **produkt**, zaś interpretowanie grupy etnicznej jako grupy o wspólnej kulturze jest nieuprawnione.

Przedmiotem refleksji prof. dr hab. Beaty Frydryczak (Gniezno) był *Krajobraz jako miejsce i nie-miejsce pamięci*. Stawiając pytanie: „Czy krajobraz pamięta?”, referentka nawiązała do toczącej się aktualnie dyskusji na temat miejsc pamięci, m.in. do podejścia

Uczestnicy konferencji „Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność”.
Archiwum Muzeum Archeologicznego w Biskupinie. Fot. Mariusz Kazik

Jana Assmanna oraz do koncepcji nie-miejsca, której zwolennikiem jest Marc Augé. Autorka zaproponowała nieco inne rozłożenie akcentów w tej dyskusji i zwrócenie większej uwagi na badania nad krajobrazem w jego aspekcie „naturalnym” i „kulturowym”, podkreślając zarazem usytuowanie tego ostatniego na styku obu wymienionych stref. W interesującym wywodzie przedstawiła krajobraz jako „sposób postrzegania świata” (Frydryczak 2012, 38), wskazała także na stopniowe przekształcanie (się) krajobrazu w „środowisko pamięci” i związaną z tym możliwość odczytywania zawartych w nim znaków/śladów.

Mgr Anna Grossman (Biskupin) w wystąpieniu *Miejsca pamięci – pamięć miejsca. Zapis tradycji* zajęła się problemem terytorialności człowieka w kontekście jego emocjonalności, w perspektywie indywidualnej i zbiorowej (wspólnotowej). Referentka zwróciła uwagę na istotną rolę postrzegania i doświadczania miejsca, a także na znaczenie zmieniającej się perspektywy (centrum vs peryferie). Na wybranych przykładach pokazała niektóre specyficzne cechy miejsc pamięci, całkowicie konstruowanych

przez człowieka lub tylko dostosowywanych do jego potrzeb, podkreślając m.in. ich wielowarstwowość, powtarzalność związanych z nimi zachowań, a także szczególne właściwości niektórych obiektów. Referentka zwróciła uwagę m.in. na znaczenie walorów akustycznych danego miejsca i rolę tego zjawiska w wykorzystaniu poszczególnych obszarów, podając przykłady paleolitycznych stanowisk jaskiniowych, dla których stwierdzono korelację pomiędzy nagromadzeniem malowideł naskalnych a miejscami o dobrej akustyce, czy też miejsc takich jak „śpiewający kamień” nad Jeziorem Onega. Tezy swojego wystąpienia autorka zilustrowała także kilkoma przykładami z rejonu Biskupina (Biskupin stan. 15a – źródło i związane z nim depozyty; Gąsawa – znalezisko naczyńia kultury łużyckiej z przedstawieniem korowodu).

Trzy dalsze wystąpienia dotyczyły przykładów prehistorycznych miejsc pamięci z Afryki Wschodniej.

Prof. dr hab. Romuald Schild (Warszawa) przedstawił, badane od kilkunastu lat, schyłkowe neolityczne megalityczne pola pamięci w Nabta Playa – unikatowy kompleks rytualny, jeden z największych zna-

nych w Afryce, funkcjonujący przez ponad 3 tysiące lat. Obejmuje on m.in. Świętą Górę i Dolinę Ofiarną z dwoma polami kurhanów, kalendarz solarny, skupiska stel kamiennych. Kompleks ten nawiązuje – zdaniem R. Schilda – do najstarszych mitów Starego Państwa Egiptu (Schild 2012, 46). Chronologicznie odpowiadając okresowi Ludów Megalitycznych, zdaje się on jednak stanowić odrębną jakość, łączoną przez badaczy z lokalnymi klanami lub rodami (Schild 2012, 47).

Do wystąpienia R. Schilda bezpośrednio nawiązywał referat autorstwa dr. Przemysława Bobrowskiego (Poznań) i dr. Agnieszki Czekaj-Zastawny (Kraków), stanowiący uszczegółwienie niektórych poruszonych wcześniej wątków. Omówiono w nim znaleziska związane z tzw. Górą Ofiarną, stanowiącą część wspomnianego wyżej kompleksu sakralnego w Nabta Playa na Pustyni Zachodniej w Egipcie. Autorzy wystąpienia przeanalizowali specyficzne struktury kamienne: bruki, paleniska i tzw. tumulusy ze śladami wielokrotnego użytkowania, z nagromadzeniem szczątków zwierzęcych o charakterze intencjonalnych depozytów. Zwrócili uwagę na rytualny charakter znalezisk i ich kontekst społeczny.

Kolejne wystąpienie dotyczące Afryki to referat przygotowany przez zespół autorów: dr. Przemysława Bobrowskiego, dr. Macieja Jórdeczkę i prof. dr. hab. Michała Kobusiewicza (Poznań): *Sztuka naskalna w Bir Nurayet w Sudanie od epoki kamienia po czasy nowożytnie*. Autorzy zaprezentowali unikatową „galerię” sztuki naskalnej odkrytą w górach północno-wschodniego Sudanu i badaną od niedawna przez zespół z Poznania. Jak wynika z dotychczasowych, wstępnych, ale już bardzo obiecujących badań, to trudno dostępne miejsce nosi ślady okresowego odwiedzania przez ludzi od czasów pradziejowych po nowożytnie. O wyjątkowości i szczególnym znaczeniu stanowiska świadczy m.in. obecność przedmiotów o charakterze wotywnym, np. kilkudziesięciu figurek terakotowych z VI w. n.e., zdeponowanych w kamiennej skrzyni, a także znaleziska wyrobów brązowych oraz importowanych naczyń.

Drugi dzień obrad rozpoczęto od zaprezentowania dwóch referatów dotyczących pamięci w perspektywie etnologicznej (M. Godyń, E. Baniowska-Kopacz).

Przedmiotem wystąpienia dr. Marii Godyń (Kraków) były *Symboliczne strefy pamięci – perspektywa etnologiczna*. Nawiązując do wspomnianej już koncepcji „lieux de mémoire”, autorka przedstawiła różne formy miejsc pamięci, ich konotacje oraz role,

jakie pełnią one w życiu grup ludzkich. Ważny element rozważań stanowiły także kwestie dotyczące przestrzeni, jej modyfikacji i przekształcania przez pamięć oraz czas. Te interesujące rozważania teoretyczne zostały podbudowane konkretnymi przykładami: referentka przedstawiła niektóre rezultaty swoich wieloletnich badań terenowych we wsi Maniowy w gminie Czorsztyn, w szczególnej sytuacji przesiedlania mieszkańców w związku z budową Zbiornika Czorsztyńskiego. Autorka analizowała wspomnienia członków przesiedlonej społeczności, które stanowią – jej zdaniem – składową pamięci społecznej badanej grupy. Zaprezentowała miejsca szczególnie ważne dla badanej społeczności i mające charakter „miejsc pamięci”; wskazała też obiekty, które pełnią rolę nośników pamięci (kapliczki).

Temat wystąpienia dr. Ewy Baniowskiej-Kopacz (Kraków) – *Granica jako miejsce pamięci. Z etnologicznych badań pogranicza śląsko-małopolskiego* – dotyczył pojęcia granicy, zarówno w aspekcie teoretycznym, jak i w odniesieniu do konkretnego, badanego przez nią obszaru. Przedmiotem zainteresowania autorki stała się też niejednorodność przestrzeni oraz zróżnicowanie jej postrzegania i waloryzacji przez społeczności ludzkie. Szczególną uwagę zwrócono na problem granic i obszarów pogranicznych, które zostały omówione na przykładzie terenu usytuowanego na pograniczu Śląska i Małopolski, a zarazem na pograniczu dwóch powiatów oraz wsi: Koniaków i Kamesznica. Odwołując się m.in. do poglądów Mircea Eliade, autorka stawia tezę, że „w każdą przestrzeń wpisana jest jakaś granica” (Baniowska-Kopacz 2012, 61). Z kolei licznie przytaczane przez nią przykłady wskazują, iż granica (w tym przypadku istniejąca formalnie od XV w.) zarazem spaja i rozdziela obie strefy, zaś wspólna pamięć mieszkańców nie zawsze bywa powiązana z określonym terytorium.

Dalsze wystąpienia poświęcone były przykładom pradziejowych miejsc pamięci w dolinie Unstruty (Niemcy) oraz w Dinoszy (Czarnogóra).

Referat dr. Regine Maraszek (Halle/a. d. Saale) *Sakrale Landschaften im Unstrut-Tal vom 3.-2. Jts. v. Chr. – die Einbettung der Himmelsscheibe in ihr lokales Umfeld* dotyczył niektórych rezultatów najnowszych badań nad środowiskiem i krajobrazem kulturowym w rejonie Solawy-Unstruty. Jest to obszar ważny ze względu na unikatowe znalezisko dysku z Nebry, stanowiący dla tegoż znaleziska istotny punkt odniesienia. Prowadzone tam w ciągu ostatnich lat badania doprowadziły m.in. do odkrycia intere-

ującego neolitycznego kompleksu ceremonialnego w rejonie wzgórza Leubing; badania te stały się również ważnym elementem nowego, szerszego podejścia do problematyki krajobrazu i przestrzeni.

Dr Urszula Bugaj (Warszawa) przedstawiła referat: *Czasowość miejsc pamięci. Kurhan w Dinoszy, gm. Tuzi, Czarnogóra*. Referat ten stanowił kolejną egzemplifikację „miejsc pamięci”, tym razem w rejonie Bałkanów (Gruda, Czarnogóra). Nawiązując do wspomnianej już koncepcji Pierre’a Nora, autorka wspomniała także podejście alternatywne. Zaprezentowała również zarys interdyscyplinarnego projektu badawczego, który dotyczy rejonu Dinoszy, a ukierunkowany jest na badanie krajobrazu kulturowego tego regionu, przedstawiając przy okazji rezultaty wstępnej prospekcji terenowej o charakterze pilotażowym, przeprowadzonej na tym obszarze wiosną bieżącego roku.

Wystąpienie dr Joanny Wawrzyniak (Toruń) dotyczyło *Kamiennych miejsc pamięci*. Referentka mówiła o *możliwościach interpretacyjnych zagłębień wydrążonych w kamieniach i ceglach z terenu Słowiańszczyzny*, prezentując wiele przykładów znalezisk tego rodzaju, głównie z terenów Polski i Białorusi (m.in. tzw. „stópki”, zagłębienia miseczkowate, kamienie „tronowe”) i stawiając tezę, iż mogą być one w dużej mierze interpretowane jako swego rodzaju „miejsc pamięci”. Argumentem na rzecz takiej właśnie interpretacji jest – zdaniem referentki – związek kamienia zarówno ze sferą praktyczną, jak i symboliczną, a także niewątpliwie intencjonalny charakter wielu spośród analizowanych przez nią zagłębień. Niektóre z nich mogły powstać wskutek niecenienia ognia przy użyciu świdra ogniowego, co także wskazuje na ich związek ze sferą symboliczną; taką interpretację potwierdzają m.in. skandynawskie ryty naskalne z epoki brązu (znane z rejonu Kivik). Symboliczna rola i znaczenie kamienia zostały – zdaniem referentki – z czasem „przeniesione” na obiekty ceglane: mamy tu zatem do czynienia z kontynuacją pewnych czynności i zachowań przy zmianie zasadniczego „tworzywa”.

Doz. dr. habil. Ines Beilke-Voigt (Berlin) przedstawiła interesujący referat *Gräberfelder, Kultstätten und Heiligtümer. Orte der Erinnerung*. Analizując charakter miejsc pamięci i powodów ich wyodrębniania przez poszczególne społeczności, poruszyła także problem ich związku z tradycją. Prezentując materialną różnorodność takich miejsc i wielość związanych z nimi znaczeń, referentka zwróciła uwagę na trudności w ich interpretacji, zwłaszcza na ograniczone możliwości ich analizowania w praktyce archeolo-

gicznej, umożliwiającej „wgląd” tylko w bardzo nieliczne spośród obiektów tego rodzaju. Do szczególnie wyrazistych należą, zdaniem autorki, miejsca kultu związane ze stałymi budowlami, cmentarzyska, a także pochówki domowe. Liczne przykłady świadczą o długotrwałym niekiedy użytkowaniu takich obiektów, a także o zmianach – czy raczej wzbogacaniu – ich funkcji, która nie ograniczała się tylko do roli podstawowej (najczęściej sepulkralnej), ale obejmowała także np. czynności związane z upamiętnianiem.

W referacie *The memory of sacred mountains of Bohemian prehistory* dr Luboš Chroustovský (Pilzno) przedstawił kwestie pamięci w odniesieniu do „świętych gór” w czeskiej prehistorii. Autor dokonał podziału gór i wyniosłości ze względu na związane z nimi rodzaje przeszłej aktywności człowieka; podjął także próbę wyodrębnienia wśród tych ostatnich czynności religijnych i świeckich, m.in. poprzez wyróżnienie „wzorca skarbu” i „wzorca cmentarza”. Ogół tych zjawisk umieścił w konkretnych sytuacjach topograficznych, a także na skali czasu, stwierdzając, że „wzrost liczby świętych komponentów zaobserwowano w szczególności od późnego okresu epoki brązu” (Chroustovský 2012, 83).

Wystąpienie mgr. Andreasa Mehnera (Berlin) dotyczyło kwestii *Burgwalle der Lausitzer Kultur als Erinnerungsorte? Das Beispiel Lossow*. Zdaniem autora, pojęcie „miejsc pamięci” można rozciągnąć także na grody pradziejowe, będące miejscami o szczególnym charakterze. Jako przykład może służyć gród w Lossow (Łosów), użytkowany pierwotnie jako osada obronna, przekształcona następnie w ośrodek kultu o znaczeniu ponadregionalnym, w obrębie którego odkryto kilkadziesiąt szybów ofiarnych. Te ostatnie znaleziska świadczą, zdaniem autora, o szczególnym charakterze tego miejsca, pozwalając uznać je za miejsce pamięci zbiorowej, które łączy tę rolę z funkcją „miejsc centralnego” w systemie osadniczym.

Tematem referatu dr. Tomasza Gralaka (Wrocław) było *Miejsce centralne a organizacja społeczna na tle środkowoeuropejskiego Barbaricum*. Na podstawie źródeł pisanych (starożytnych i wczesnośredniowiecznych) autor przedstawił informacje na temat miejsc o szczególnym statusie oraz ich funkcji, wskazując na pełnioną przez nie rolę miejsc kultu religijnego, a zarazem ośrodków politycznych; podkreślił także ich integracyjny charakter dla lokalnych społeczności – np. Lugiów (identyfikowanych przez niego z twórcami kultury przeworskiej). Wysunął tezę, że miejsce było w tym przypadku elementem

jednoczącym i „trwale łączyło ich społeczności z zamieszkiwanym terytorium” (Gralak 2012, 120). Inaczej, zdaniem autora, wyglądała sytuacja np. u Gotów, co do których brak jest informacji na temat istnienia miejsca szczególnego w rodzaju świętego gaju, a rolę integracyjną można przypisać silnej władzy królewskiej. Autor stwierdza także, że „proces konsolidacji władzy wokół określonych ludzi, a nie miejsc, nasila się w okresie wędrówek ludów” i że wykształcona w następstwie tego procesu organizacja społeczna „umożliwiała dalekie migracje” (Gralak 2012, 121), co miało oczywiście swoje dalsze reperkusje. Stwierdzenia te wydają się bardzo interesujące i obiecujące poznawczo.

Znaczenia miejsc zabytkowych dla współczesnego społeczeństwa dotyczyło wystąpienie dr. Michała Pawlety (Poznań): *Kręgi kamienne na Pomorzu w koncepcji „miejsc pamięci” (lieux de mémoire) Pierre’a Nory*. Omawiając te szczególne rodzaje obiektów (kręgi kamienne, kurhany, groby), autor przedstawił również ich funkcjonowanie w charakterze rezerwatów archeologiczno-przyrodniczych i współczesnych atrakcji turystycznych; podaje także przykłady wykorzystywania ich obecności przez np. radiestetów czy ezoteryków. Przywołując koncepcję „lieux de mémoire”, autor próbuje wykazać jej użyteczność i zastosowanie do badania np. wspomnianych kręgów kamiennych w aspekcie ich społecznego funkcjonowania. Stawia także ciekawą tezę, że obecna rola tych znalezisk nie wynika jedynie z ich dawnych znaczeń, ale także (a może głównie?) z pełniących przez nie współcześnie funkcji.

Z kolei Univ.-Doz. Dr. Heimo Dolenz (Klagenfurt) przedstawił referat *Die Ausgrabungen auf dem Magdalensberg und der Archäologische Park*, prezentując szczególne miejsce, jakim jest Magdalensberg – wyniesienie na skraju równiny Zollfeld w Karyntii. Prowadzone tam od ponad 60 lat badania wykopaliskowe doprowadziły do odsłonięcia pozostałości rozległej osady, która przekształcała się kolejno w centrum handlowe i produkcyjne, a następnie w ośrodek administracyjny prowincji Noricum. Obecnie znajduje się tam jedno z największych muzeów na świeżym powietrzu – kilkuhektarowy Park Archeologiczny, w którym eksponowane są zarówno relikty budowli, jak i uporządkowane tematycznie zespoły znalezisk (np. kompleks tworzący Muzeum Złota).

Końcowa seria wystąpień dotyczyła konkretnych przykładów pradziejowych i średniowiecznych miejsc pamięci, takich jak Radogoszcz, Święty Gaj, Góra św. Wawrzyńca w Kałdusie, Gostyń k/Głogowa, Pałuki.

Dr Edvard Zaikouski (Mińsk) przedstawił referat *Radogošč-Rethra and Radogošč: Distribution of the Place-Name and Genesis of Memory Sites*, w którym analizował występowanie nazwy „Radogoszcz” na terenach słowiańskich, w tym na Białorusi (Radahošča w pobliżu Nowogródka). Powołując się na wyniki badań wykopaliskowych, autor stwierdza, że to ostatnie stanowisko wykazuje związek z ludnością słowiańską (kultura typu Łuka Rajkowiecka, datowana na VIII-X w.) i posiada cechy pogańskiego sanktuarium, np. ślady „długiego domu”. Na podstawie mapy rozprzestrzenienia analizowanych nazw autor wskazuje, że występują one na znacznym obszarze, począwszy od 50 r. n.e., i wiąże ich obecność z kultem słowiańskiego bóstwa Radegasta-Swarożyca, związanego z koleją z kultem ognia, słońca i wody. Na podstawie białoruskiej legendy autor wysuwa także przypuszczenie o możliwości postrzegania Radegasta jako „boskiego kowala” – postaci analogicznej do greckiego Hefajstosa.

Dr Anna Szymoszyn (Poznań) w referacie *Święty Gaj – hipotetyczne miejsce śmierci św. Wojciecha i nowe miejsce jego kultu* omówiła wielowiekową, sięgającą co najmniej czasów wczesnego średniowiecza, tradycję postrzegania miejscowości Święty Gaj (pow. elbląski) jako miejsca kultu. Zaprezentowała także i przeanalizowała tradycję najnowszą, jaka wykształciła się przez ostatnie dziesięć lat wśród ludności osiadłej w tej miejscowości po II wojnie światowej: tradycję związaną z rozpowszechnieniem się kultu św. Wojciecha wskutek uznania okolic Świętego Gaju za miejsce jego śmierci. Według autorki, „kult św. Wojciecha stał się [dla mieszkańców] jednym z elementów zakorzenienia”, zaś samo miejsce – autentycznym miejscem sakralnym (Szymoszyn 2012, 142).

Inny przykład długotrwałej tradycji miejsca sakralnego przedstawił prof. dr hab. Wojciech Chudziak: *Góra św. Wawrzyńca w Kałdusie jako przykład tradycji miejsca kultu*. Jak wynika z danych uzyskanych na podstawie badań archeologicznych, Góra św. Wawrzyńca w Kałdusie koło Chełmna pełniła od czasów neolitu rolę miejsca centralnego, miała także inne ważne funkcje społeczne i kulturowe. Zdaniem autora, znaczenie tego miejsca we wczesnym średniowieczu wiąże się z jego funkcją sakralną zarówno w okresie pogańskim, jak i w czasach wprowadzania chrześcijaństwa. Tradycja ta przetrwała aż do wieku XVII, kiedy to na tym miejscu wzniesiono kaplicę p.w. św. Wawrzyńca.

Wystąpienie dr. Dominika Nowakowskiego (Wrocław) – *Alternatywna próba interpretacji funk-*

cji zespołu osadniczego z Gostynia pod Głogowem w świetle danych archeologicznych i toponomastycznych – dotyczyło możliwości korelowania obu wymienionych w tytule rodzajów danych. Próba taka została podjęta dla stanowiska o nazwie „Kowalowa Góra” w Gostyniu na Dolnym Śląsku, badanego wykopaliskowo od lat trzydziestych XX w. Stanowisko to, obfitujące w znaleziska o wyjątkowym charakterze, budzi jednak kontrowersje co do interpretacji funkcjonalnej i postrzegane jest jako zniszczone grodzisko wczesnośredniowieczne bądź jako miejsce o charakterze kultowym. Zdaniem autora, uwzględnienie danych kartograficznych pozwala podać jeszcze inną interpretację tego kompleksu osadniczego we wczesnym średniowieczu.

Mgr Szymon Nowaczyk (Biskupin) i mgr Marcin Moeglich (Wągrowiec) przedstawili referat *Pradziejowe i wczesnośredniowieczne „święte miejsca” na Pałukach*, stanowiący przygotowanie do wykonania mapy takich miejsc w omawianym regionie na podstawie dostępnych źródeł archeologicznych, historycznych, etnograficznych i lingwistycznych. Autorzy dokonują ogólnego podziału „świętych miejsc” na antropogeniczne i naturalne, uwzględniają także kryteria chronologiczne, dzieląc wszystkie obiekty na pradziejowe i starożytne (tj. z czasów do połowy I tys. n.e.) oraz wczesnośredniowieczne; ich zamierzeniem jest też weryfikacja miejsc znanych ze źródeł pisanych. Wskazują na szczególnie dobrze, ich zdaniem, rozpoznany obszar wschodniej części Pałuk, z takimi obiektami jak np. „święte źródło” na stanowisku 15a w Biskupinie (badane w latach pięćdziesiątych XX w.) czy też koliste założenie w typie „rondelu”, datowane na okres neolitu, a odkryte przed kilku laty w rejonie Jeziora Skrzyńka.

W pierwotnym programie biskupińskiej konferencji, a także wśród opublikowanych streszczeń, znalazło się o kilka wystąpień więcej niż wspomniano powyżej, co wynika z faktu, że nie wszystkim referentom udało się dojechać. Należy żałować, że niektóre z zapowiadanych wystąpień nie mogły zostać wygłoszone i przedyskutowane. Należą do nich m.in. referaty: prof. dr. Jana Bouzka (Praha) – *Orte der Erinnerung, Gegenstände der Erinnerung*; prof. dr. Oliviera Buchsenshütza (Paryż) – *Von der Forschung von Caesar Schlachten zur Entdeckung der keltischen Städte*; prof. dr hab. Marii Łanczont i dr. Józefa Wojtanowicza *O geograficznych uwarunkowaniach pra-*

dziejowych miejsc pamięci czy też referat prof. dr. Sławomira Kadrowa (Rzeszów) – *Neolityczne i wczesnobrązowe miejsca pamięci w Małopolsce*.

Każdy blok wystąpień kończyła dyskusja, dotycząca wybranych kwestii. Przytoczono w niej m.in. interesujące przykłady funkcjonowania obiektu (monumentu) przy zaniku pamięci na temat jego funkcji i znaczenia (Stołpie – A. Buko). Zwrócono uwagę na selektywność pamięci (H. Mamzer) i jej plastyczność (M. Godyń) oraz na różnice wynikające z kontekstu społecznego („pamięć przeszłych społeczeństw” a „pamięć nasza” – D. Minta-Tworzowska; pamięć „zimna” i „gorąca” – M. Godyń). Zastanawiano się nad ewolucją rozumienia krajobrazu w kontekście jego zmienności i nad zasadnością prób rozdzielenia krajobrazu na „naturalny” i „kulturowy” (R. Schild). Rozpatrywano relację „krajobrazu” do „miejsca”, podkreślając nieprecyzyjność języka w tym zakresie (B. Frydryczak). Rozważano problem granicy na konkretnych przykładach osadzonych w czasie i przestrzeni (Dolny Śląsk – B. Gediga). Analizowano kwestie ciągłości zjawisk i możliwości badania tej ciągłości (D. Minta-Tworzowska). Przyglądano się kwestiom tożsamości, jej budowania i możliwości jej „przenoszenia” (P. Urbańczyk).

Konferencja pokazała, jak „pojemnym” i wielowymiarowym pojęciem jest pamięć, jak różnorodne mogą być jej przejawy i odniesienia do niej w życiu społeczności ludzkich; uświadomiła również wielość możliwych podejść badawczych w tym zakresie i możliwości interpretacyjnych, a także istniejące w tym względzie ograniczenia. Jak wynika z powyższego omówienia, w wielu wystąpieniach nawiązywano do koncepcji „miejsc pamięci” („lieux de memoire”) w rozumieniu Pierre’a Nora, podając przykłady jej użyteczności (M. Pawleta), ale także nieprecyzyjności (A. Zalewska); wspomniano też o podejściach alternatywnych wobec tej koncepcji (U. Bugaj).

Tegoroczne spotkanie w Biskupinie było bardzo interesujące i udane. Należy mieć nadzieję, że zaowocuje ono kolejną publikacją, a wygłoszone referaty i głosy w dyskusji staną się inspiracją dla szerokiego grona badaczy i zachętą do podejmowania dalszych studiów i badań nad pamięcią i jej znaczeniem dla społeczności ludzkich – pradziejowych, historycznych oraz współczesnych.

Hanna Kowalewska-Marszałek

BIBLIOGRAFIA

- Baniowska-Kopacz E.
2012 *Granica jako miejsce pamięci. Z etnologicznych badań pogranicza śląsko-malopolskiego*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 61-65.
- Chroustovský L.
2012 *The memory of holy mountains of Bohemian prehistory*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 81-83.
- Frydryczak B.
2012 *Krajobraz jako miejsce i nie-miejsce pamięci*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 37-40.
- Gralak T.
2012 *Miejsce centralne a organizacja społeczna na tle środkowoeuropejskiego Barbaricum*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 119-123.
- Halbwachs M.
1969 *Společne ramy paměti*, Warszawa.
- Jałowiecki B.
1985 *Przestrzeń jako pamięć*, „Studia Socjologiczne”, 1985, 131-142.
- Schild R.
2012 *Schylkowoneolityczne Megalityczne Pola Pamięci w Nabta Playa*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 45-49.
- Szymoszyn A.
2012 *Święty Gaj – hipotetyczne miejsce śmierci św. Wojciecha i nowe miejsce jego kultu*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 141-144.
- Zalewska A.
2012 *Znaleziska, stanowiska, informacje archeologiczne jako „Lieux de mémoire” (?)*, (w:) W. Piotrowski, B. Gediga, A. Grossman (red.), *Miejsca pamięci – pradzieje, średniowiecze i współczesność. Biskupin 04-06.07.2012. Streszczenia*, Biskupin, 23-25.

Adres Autorki:

Dr Hanna Kowalewska-Marszałek
Instytut Archeologii i Etnologii PAN
Al. Solidarności 105
00-140 Warszawa
e-mail: hanna@iaepan.edu.pl